BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING INKLYUZIV TA’LIM TEXNOLOGIYALARI

Abduvositova Sanam Faxriddinovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti Mustaqil tadqiqotchi
+99899 654 00 66
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23230541

Annotatsiya: Maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish muammosi zamonaviy pedagogik yondashuvlar nuqtayi nazaridan tadqiq etilgan. Kommunikativ kompetensiyaning mazmuni o‘quvchining nutqiy imkoniyatlari bilangina chegaralanmay, kommunikativ vaziyatni anglash, muloqot tashabbusini namoyon etish, suhbatdoshni tinglash va tushunish, fikrini vaziyatga mos ifodalash, verbal hamda noverbal vositalardan foydalanish, tengdoshlar bilan hamkorlik qilish va o‘z kommunikativ faoliyatini refleksiv baholashni birlashtiruvchi integrativ sifat sifatida yoritilgan. Inklyuziv sinfdagi o‘quvchilar imkoniyatlarining xilma-xilligi kommunikativ faoliyatni tashkil etishda differensial, hamkorlikka asoslangan va multimodal pedagogik texnologiyalarni qo‘llash zaruratini yuzaga keltirishi asoslangan. Ilmiy-nazariy manbalarni tahlil qilish, qiyoslash, tizimlashtirish, pedagogik umumlashtirish va modellashtirish natijasida hamkorlikda o‘qitish, tengdoshlar vositasidagi o‘zaro ta’sir, dialogik ta’lim, muammoli-kommunikativ vaziyatlar hamda ta’lim uchun universal dizayn tamoyillarining kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishdagi funksional imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, boshlang‘ich ta’lim, kommunikativ kompetensiya, pedagogik texnologiya, kommunikativ faoliyat, hamkorlikda o‘qitish, tengdoshlar o‘zaro ta’siri, dialogik ta’lim, differensial yondashuv, universal dizayn, ijtimoiy ishtirok.

Kirish.

Jahon ta’lim makonida inklyuzivlik tamoyillarining rivojlanishi ta’lim jarayonining mazmuni, tashkil etish shakllari va pedagogik texnologiyalarini o‘quvchilar xilma-xilligiga moslashtirish masalasini dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biriga aylantirdi. Inklyuziv ta’limning zamonaviy mazmuni alohida ta’lim ehtiyojlari mavjud bolalarni umumta’lim muassasasiga jalb etish bilangina chegaralanmaydi. Uning mohiyati har bir o‘quvchining ta’lim jarayonida mazmunli ishtirok etishi, o‘z imkoniyatlarini namoyon qilishi, tengdoshlari bilan barqaror ijtimoiy munosabatlarga kirishishi va umumiy ta’lim faoliyatining teng huquqli subyekti bo‘lishi uchun pedagogik shart-sharoit yaratish bilan belgilanadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgan ta’lim sifatida belgilangan [1]. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarori bilan tasdiqlangan normativ hujjatlarda ham alohida ta’lim ehtiyojlari mavjud bolalarning umumta’lim muhitida boshqa o‘quvchilar bilan birgalikda ta’lim olishi, ularning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini moslashtirish zarurati belgilab berilgan [2]. Mazkur holat inklyuziv ta’limning tashkiliy jihatlari bilan bir qatorda uning didaktik va kommunikativ asoslarini ilmiy tadqiq etishni ham talab etadi.

Boshlang‘ich ta’lim bosqichi bolaning ijtimoiy tajribasi, o‘quv faoliyati va kommunikativ xulq-atvorining muhim shakllari tarkib topadigan davr hisoblanadi. Ushbu yosh bosqichida o‘quvchi nafaqat

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

bilimlarni egallaydi, balki o‘z fikrini ifodalash, suhbatdoshini tinglash, savol berish, javob qaytarish, o‘z pozitsiyasini asoslash, tengdoshlar bilan vazifalarni muvofiqlashtirish va umumiy natijaga erishish kabi kommunikativ harakatlarni ham o‘zlashtiradi. Shuning uchun kommunikativ kompetensiya boshlang‘ich sinf o‘quvchisining alohida nutqiy xususiyati emas, balki uning o‘quv faoliyati va ijtimoiylashuvini ta’minlaydigan integral shaxsiy-ta’limiy sifat sifatida qaralishi lozim.

Inklyuziv ta’lim sharoitida ushbu masala yanada murakkab xarakter kasb etadi. Bir sinf doirasida o‘quvchilarning nutqiy rivojlanishi, sensor imkoniyatlari, axborotni qayta ishlash sur’ati, emotsional holati, ijtimoiy tajribasi va muloqot vositalaridan foydalanish imkoniyatlari bir-biridan sezilarli farq qilishi mumkin. Bunday sharoitda an’anaviy, barcha o‘quvchilardan bir xil kommunikativ javobni talab qiladigan pedagogik model kommunikativ faollikni rivojlantirishdan ko‘ra ayrim o‘quvchilarning passivlashishiga sabab bo‘lishi mumkin. Tadqiqotning maqsadi inklyuziv boshlang‘ich ta’limda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik texnologiyalarning didaktik imkoniyatlarini aniqlash, ularni o‘zaro bog‘liq tizim sifatida asoslash hamda kommunikativ rivojlanishning texnologik modelini ishlab chiqishdan iborat.

Kommunikativ kompetensiya fenomenining ilmiy talqini kommunikatsiyani insonning ijtimoiy faoliyati bilan uzviy bog‘liq jarayon sifatida tushunishga asoslanadi. Mazkur tushuncha shaxsning faqat grammatik jihatdan to‘g‘ri nutq tuza olish qobiliyatini emas, balki kommunikativ vaziyatni idrok etishi, muloqot maqsadini anglashi, suhbatdoshning pozitsiyasini hisobga olishi, vaziyatga muvofiq kommunikativ vositalarni tanlashi hamda muloqot jarayonini boshqarishini ham o‘z ichiga oladi.

Kommunikativ kompetensiyaning ijtimoiy tabiatini tushuntirishda L.S. Vygotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasi muhim metodologik ahamiyatga ega. Olimning fikricha, bolaning yuqori psixik funksiyalari avval ijtimoiy munosabatlar tizimida interpsixik shaklda yuzaga kelib, keyinchalik individual faoliyatning intrapsixik shakliga o‘tadi [3]. Mazkur nazariy qoida kommunikativ rivojlanishning mohiyatini tushuntirish uchun ham ahamiyatlidir. Bola kommunikativ strategiyalarni tayyor shaklda egallamaydi; ular kattalar va tengdoshlar bilan o‘zaro faoliyat jarayonida o‘zlashtiriladi, mustahkamlanadi va asta-sekin mustaqil kommunikativ xulqning tarkibiy qismiga aylanadi. Shu nuqtayi nazardan inklyuziv sinf o‘quvchilari o‘rtasidagi farqlar faqat pedagogik qiyinchilik manbai emas, balki to‘g‘ri tashkil etilgan sharoitda kommunikativ rivojlanishning ijtimoiy resursiga ham aylanishi mumkin. Kommunikativ usullari, tajribasi va imkoniyatlari turlicha bo‘lgan bolalarning birgalikdagi faoliyati ulardan suhbatdoshning imkoniyatlarini hisobga olish, fikrni turli vositalarda ifodalash, o‘zaro moslashish va hamkorlik qilishni talab etadi.

Inklyuziv ta’limda kommunikativ kompetensiyaning rivojlanishi ijtimoiy ishtirok tushunchasi bilan bevosita bog‘liq. O‘quvchining sinf tarkibida jismonan mavjud bo‘lishi uning ijtimoiy jihatdan inklyuziyalashganini anglatmaydi. Mazmunli inklyuziya tengdoshlar bilan o‘zaro munosabat, birgalikdagi faoliyat, o‘zaro qabul qilish va guruhga mansublik tajribasini ham talab etadi. Shuning uchun kommunikativ kompetensiya inklyuziv ta’limning faqat kutiladigan natijasi emas, balki ijtimoiy ishtirokni ta’minlovchi pedagogik vosita sifatida ham namoyon bo‘ladi. Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish imkoniyatlari nuqtayi nazaridan hamkorlikda o‘qitish texnologiyalari alohida ahamiyat kasb etadi. Hamkorlikdagi faoliyatda o‘quvchilar umumiy natijaga erishish uchun axborot almashishi, vazifalarni muvofiqlashtirishi, sherigining fikrini tushunishi va o‘z pozitsiyasini unga mos ravishda bayon qilishi talab etiladi. Shu sababli hamkorlikda o‘qitishning pedagogik qiymati o‘quv materialini birgalikda o‘zlashtirish bilan chegaralanmaydi; u kommunikativ faoliyatning tabiiy ehtiyojini yuzaga keltiradi.

Perlado Lamo de Espinosa, Torrego Seijo va Muñoz Martínezning tadqiqotlarida maxsus ta’lim ehtiyojlariga ega o‘quvchilarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda hamkorlikda o‘qitish

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

imkoniyatlari ko‘rsatilgan. Mualliflar ushbu jarayonni individual xususiyatlarni hisobga olgan holda rejalashtirish va pedagogik qo‘llab-quvvatlash zarurligini ta’kidlaydilar [5]. Bu esa inklyuziv sinfda hamkorlikning o‘z-o‘zidan yuzaga kelishi emas, balki maqsadli pedagogik loyihalashtirilishi lozimligini ko‘rsatadi. Tengdoshlar vositasidagi o‘zaro ta’sir texnologiyalari ham kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning istiqbolli yo‘nalishlaridan biridir. Watkins va hammualliflar tomonidan amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar tahlilida inklyuziv sharoitda tengdoshlar vositasidagi intervensiyalar ijtimoiy o‘zaro ta’sirni rivojlantirish imkoniyatiga ega ekanligi ko‘rsatilgan [6]. Mazkur yondashuvda tengdosh shunchaki bolaning yonida o‘tiruvchi o‘quvchi emas, balki tabiiy kommunikativ vaziyatning faol ishtirokchisiga aylanadi.

Shu bilan birga, inklyuziv sinfdagi kommunikativ faoliyatni faqat og‘zaki nutq orqali tashkil etish barcha o‘quvchilar uchun teng imkoniyat yaratmasligi mumkin. Axborotni idrok etish yoki ifodalashning turli usullariga ehtiyoj mavjudligi ta’lim uchun universal dizayn konsepsiyasining metodik ahamiyatini oshiradi. UDL yondashuvi o‘quvchilar xilma-xilligini ta’limdan keyin yuzaga keladigan muammo sifatida emas, balki pedagogik jarayonni loyihalashning dastlabki sharti sifatida qabul qiladi. Zamonaviy sistematik tadqiqotlarda mazkur yondashuv inklyuziv ta’limni tashkil etish uchun istiqbolli metodologik asos sifatida ko‘riladi [7; 8].

Xulosa

Inklyuziv boshlang‘ich ta’lim sharoitida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish bolaning faqat nutqiy imkoniyatlarini takomillashtirishga qaratilgan lokal pedagogik vazifa emas, balki uning ta’lim jarayonidagi ishtiroki, tengdoshlar bilan hamkorligi va ijtimoiy integratsiyasini ta’minlaydigan kompleks didaktik jarayon hisoblanadi.

Nazariy-metodik tahlil kommunikativ kompetensiyaning rivojlanishi o‘quvchiga kommunikativ vaziyatda faol ishtirok etish imkoniyatining yaratilishi, zarur pedagogik va kommunikativ tayanchlarning taqdim qilinishi, tengdoshlar bilan mazmunli o‘zaro ta’sirning tashkil etilishi hamda pedagogik yordamning kommunikativ mustaqillik oshgani sari bosqichma-bosqich kamaytirilishi bilan bog‘liqligini ko‘rsatdi. Hamkorlikda o‘qitish, tengdoshlar vositasidagi o‘zaro ta’sir, dialogik ta’lim, muammoli va rolli kommunikativ vaziyatlar hamda universal dizayn tamoyillarini bir-biridan ajratilgan metodlar sifatida emas, o‘zaro funksional bog‘langan pedagogik texnologiyalar tizimi sifatida qo‘llash maqsadga muvofiq. Tadqiqot doirasida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning “kommunikativ imkoniyatlarni aniqlash – kommunikativ to‘siqlarni belgilash – pedagogik tayanch – yo‘naltirilgan o‘zaro ta’sir – hamkorlikdagi faoliyat – kommunikativ mustaqillik – refleksiv transfer” ketma-ketligiga asoslangan texnologik modeli taklif etildi. Ushbu modelning asosiy xususiyati kommunikativ qiyinchilik manbasini faqat bolaning individual imkoniyatlaridan izlamasdan, ta’lim muhiti va kommunikativ vazifaning tashkil etilish xususiyatlarini ham hisobga olishdan iborat.

Taklif etilgan texnologik model nazariy-metodik xarakterga ega bo‘lib, uning samaradorligini keyingi bosqichda pedagogik tajriba-sinov ishlari orqali tekshirish zarur. Bunda kommunikativ tashabbus, faol tinglash, fikrni ifodalash, dialogni davom ettirish, hamkorlik, kommunikativ moslashuv va mustaqillik kabi mezonlarning tajriba oldi va tajribadan keyingi dinamikasini aniqlash modelning amaliy samaradorligini empirik asoslash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. O‘RQ-637-son. 23.09.2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi 638-son qarori. 12.10.2021.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

3. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
4. Wakui, M. Cooperative Learning in Regular Classes That Have a Child With Learning Disabilities: A Review of Trends and Issues. The Japanese Journal of Special Education, 2013, 51(4), 381–390. DOI: 10.6033/tokkyou.51.381.
5. Perlado Lamo de Espinosa, I., Torrego Seijo, J. C., & Muñoz Martínez, Y. Social Skills and Cooperative Learning in the Inclusion of Students with Specific Educational Needs. Revista Brasileira de Educação Especial, 2021, 27, e0066. DOI: 10.1590/1980-54702021v27e0066.
6. Watkins, L., O’Reilly, M., Kuhn, M., Gevarter, C., Lancioni, G. E., Sigafoos, J., & Lang, R. A review of peer-mediated social interaction interventions for students with autism in inclusive settings. Journal of Autism and Developmental Disorders, 2015, 45(4), 1070–1083. DOI: 10.1007/s10803-014-2264-x.
7. Almeqdad, Q. I., Alodat, A. M., Alquraan, M. F., Mohaidat, M. A., & Al-Makhzoomy, A. K. The effectiveness of universal design for learning: A systematic review of the literature and meta-analysis. Cogent Education, 2023, 10, 2218191. DOI: 10.1080/2331186X.2023.2218191.
8. Zhang, L., Carter, R. A., Greene, J. A., et al. Unraveling Challenges with the Implementation of Universal Design for Learning: A Systematic Literature Review. Educational Psychology Review, 2024, 36, 35. DOI: 10.1007/s10648-024-09860-7.
9. Klang, N., Olsson, I., Wilder, J., Lindqvist, G., Fohlin, N., & Nilholm, C. A Cooperative Learning Intervention to Promote Social Inclusion in Heterogeneous Classrooms. Frontiers in Psychology, 2020, 11, 586489. DOI: 10.3389/fpsyg.2020.586489.
10. Chan, J. M., Lang, R., Rispoli, M., O’Reilly, M., Sigafoos, J., & Cole, H. Use of peer-mediated interventions in the treatment of autism spectrum disorders: A systematic review. Research in Autism Spectrum Disorders, 2009, 3(4), 876–889. DOI: 10.1016/j.rasd.2009.04.003.
11. Prater, M. A., Bruhl, S., & Serna, L. A. Acquiring Social Skills Through Cooperative Learning and Teacher-Directed Instruction. Remedial and Special Education, 1998, 19(3), 160–172.
12. Madden, N. A., & Slavin, R. E. Effects of Cooperative Learning on the Social Acceptance of Mainstreamed Academically Handicapped Students. The Journal of Special Education, 1983, 17(2), 171–182. DOI: 10.1177/002246698301700208.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.